

О. В. Сніжко

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

Обґрунтовано методологічні принципи концептуалізації категорії “фінансова система” та розкрито сучасні теоретичні підходи до визначення її сутності. Виокремлено та проаналізовано ресурсну й інституційну концепції фінансової системи. Виявлено спільні риси та відмінності неокласичного й інституціоналістського теоретичних підходів до визначення сутності фінансової системи.

Methodological principles of conceptualizing the category “financial system” are substantiated and modern theoretical approaches to its essence are explored. Resource and institutional concepts of the financial system are singled out and analyzed. Similarities and differences between neoclassical and institutionalist theoretical approaches to the nature of the financial system are investigated.

Ключові слова: фінанси, фінансова система, фінансовий сектор, фінансова структура та організація, фінансові взаємозв'язки, теоретичні моделі фінансової системи, методологічні принципи, інститут, системний підхід.

Характерною рисою останніх десятиліть є зростання фінансовості економічного розвитку. Для позначення цього процесу економісти використовують різні терміни, такі як “фінансономіка”, “фінансизм”, “фінансизація” світової економіки. Він відображається як в ускладненні та розширенні сучасних фінансових систем, диференціації фінансових послуг, так і в посиленні залежності реального сектору від стану фінансової системи та збільшенні внеску останньої в економічне зростання. Це супроводжується підвищенням нестабільності фінансового розвитку та розгортанням фінансових криз глобального характеру, зумовлюючи зміну ідеології й архітектури регулювання фінансової системи.

За таких умов перед будь-якою країною постає дві основні проблеми: ідентифікації й забезпечення характеристик фінансової системи, які відповідають потребам економічного розвитку, та формулювання стратегії фінансового регулювання, скерованої на управління стійкістю фінансових систем, і формування на цій основі інституційного механізму обмеження негативних екстерналій фінансової нестабільності. Для розв'язання цих проблем потрібно чітко розуміти структурні властивості та механізми функціонування фінансової системи. Проте цілісної теоретичної концепції фінансової системи немає, а епістемологія категорії “фінансова система” залишається нерозвинутою. Об'єктивною причиною цього є різноманітність історичного досвіду розвитку національних фінансових систем, відмінності в їхніх організаційних структурах і моделях взаємозв'язку з реальною економікою. Фінансові системи країн відрізняються за генезисом і масштабами, методами та ступенем впливу на економіку, формами й характером корпоративного фінансування тощо. Важливими чинниками формування та розвитку фінансових систем є

офіційні й неофіційні форми взаємодії економічних агентів та регулювання їхніх взаємовідносин, організація соціального забезпечення.

Багатоаспектні, фундаментальні за постановкою, теоретичні й практичні проблеми розвитку сучасних фінансових систем висвітлені в працях багатьох зарубіжних і вітчизняних дослідників. Головні напрями досліджень у зарубіжній літературі охоплюють порівняльний аналіз фінансових систем (Ф. Аллен, І. Берглоф, Л. Бокрош, П. Болтон, Д. Гейл, А. Гелбард, Л. Зінгалес, С. Лейт, Р. Раджан, М. Тірель, Р. Шмідт); характер фінансової структури (Дж. Барні, Т. Бек, Дж. Бойд, Е. Девіс, Р. Левін, Б. Рубцов, Б. Сміт, А. Деміргюч-Кунт); вплив фінансової системи на економічне зростання (П. Агіон, Т. Бек, П. Говіт, Д. Крістопулос, М. Кхан, І. Лав, Р. Левін, Д. Майер-Фоулкс, А. Морріс, Ф. Сан, О. Сасман, А. Сенхаджі, Е. Ціонас, Дж. Шан); зміну функціональних характеристик сучасних фінансових систем (Т. Глесснер, Л. Зінгалес, С. Классенс, Д. Клінггелль, Р. Раджан, С. Шмуклер); зміни у світовому фінансовому середовищі (К. Білтофт, Х. Бломстештайн, Р. О'Брійєн, І. Доронін, М. Лауфер, Д. Михайлов, Дж.-К. Трічет, Ю. Шишков); проблеми фінансової стабільності (К. Боріо, Г. Вег, Е. Девіс, О. Іссінг, Г. Камінські, Г. Капрі, Д. Клінггелль, Ф. Мишкін, К. Рейнхард, Р. Фергюсон, Г. Шиназі, У. Уайт). Розробка теорії фінансів, переосмислення теорії й практики функціонування фінансових систем трансформаційних економік в умовах глобалізації — основні напрями досліджень вітчизняних науковців (М. Александрова, О. Барановський, С. Бірюк, О. Василик, О. Герасименко, А. Даниленко, О. Дзюблюк, Т. Єфименко, В. Зимовець, С. Зубик, Б. Івасів, Б. Карпінський, Н. Костіна, В. Лагутін, П. Леоненко, Д. Лук'яненко, І. Лютий, С. Маслова, О. Мозговий, А. Мороз, С. Мочерний, В. Опарін, В. Оскольський, М. Савлук, О. Сохацька, В. Федосов, О. Шаров, С. Шклярчук, С. Юрій, П. Юхименко та ін.). Однак у сучасній економічній теорії немає спільного підходу щодо загальних закономірностей розвитку фінансових систем, появи і становлення різних фінансових структур, не завжди однозначно використовуються терміни та їх тлумачення, необхідні для теоретичного дослідження й практичного розв'язання наявних проблем, а базові концепції фінансової системи відмінні за методологічними засадами та істотно відрізняються за своєю сутністю.

Метою статті є комплексне дослідження сучасних теоретичних підходів до визначення сутності фінансової системи та обґрунтування методологічних принципів концептуалізації фінансової системи.

У теоретичному плані еkleктизм підходів до трактування сутності фінансової системи пояснюється відмінностями між економічними школами та онтологічними проблемами, пов'язаними з адекватною інтерпретацією відповідної категорії.

Концепція фінансової системи, поширена у вітчизняній науковій літературі та країн СНД, базується на тому, що фінанси — це економічний

інструмент розподілу й перерозподілу національного доходу або сукупного суспільного продукту, засіб контролю створення й використання фондів фінансових коштів. Більшість економістів, які поділяють цю концепцію, виходять із того, що як сукупність певних економічних відносин фінанси знаходять своє конкретне вираження у фінансових ресурсах, формою руху котрих є фонди. Відповідно до цього фінанси трактують як економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих та децентралізованих фондів фінансових (грошових) коштів із метою виконання функцій і завдань держави/підприємства та забезпечення умов розширеного відтворення¹.

Відповідно до детальнішого визначення, фінанси є сукупністю грошових відносин із приводу розподілу вартості ВВП, доходів від зовнішньоекономічної діяльності та частини національного багатства, у результаті якого формуються грошові доходи, надходження й накопичення в окремих суб'єктах господарювання, держави, що надалі використовуються для розв'язання економічних і соціальних завдань². Із урахуванням цього й фінансова система розглядається з позиції економічних відносин, котрі складаються в суспільстві, та переважно трактується як сукупність різноманітних сфер і ланок фінансових відносин, у процесі яких утворюються та використовуються централізовані й децентралізовані фонди фінансових (грошових) ресурсів. Сфери фінансової системи характеризують узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин, ланки — їхню відокремлену частину. Кожна зі сфер і ланок характеризується особливостями формування й використання таких фондів, різною роллю в суспільному виробництві³. Оскільки цей підхід робить акцент на відносинах із приводу створення й використання фондів фінансових ресурсів, його можна виокремити як *ресурсну концепцію фінансової системи*.

Особливістю даної концепції є еволюційний характер. Вона бере початок від радянської наукової традиції, за якою сфера дії фінансових відносин обмежувалася роллю державних фондів грошових коштів у процесі розширеного відтворення. Таке трактування було зумовлене визначальною роллю

¹ Див., зокрема: *Бондаренко В. Л.* Визначення сутності фінансів із точки зору філології та історії фінансової науки / В. Л. Бондаренко // *Фінанси України*. — 1999. — № 11. — С. 126; *Василик О. Д.* Теорія фінансів / О. Д. Василик. — К. : НІОС, 2000. — С. 22; *Теорія фінансів : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова*. — 2-ге вид. — К. : Знання, 2012. — С. 16, 17; *Фінансы, денежное обращение и кредит : учебник / под ред. В. К. Сенчагова, А. И. Архипова*. — М. : Проспект, 1999. — С. 27.

² *Финансы / под ред. А. Г. Грязновой, Е. В. Маркиной*. — М. : Финансы и статистика, 2004. — С. 13.

³ Див., зокрема: *Карпінський Б. А.* Фінансова система : навч. посіб. / Б. А. Карпінський, О. В. Герасименко. — К. : ЦНЛ, 2003. — С. 11, 12, 21; *Коломойцев В. Э.* Универсальный словарь экономических терминов : учеб. пособ. — К. : Молодь, 2000. — С. 301; *Опарін В. М.* Фінанси (загальна теорія) : навч. посіб. / В. М. Опарін. — К. : КНЕУ, 2004. — С. 24; *Финансы / под ред. А. Г. Грязновой, Е. В. Маркиной*. — М. : Финансы и статистика, 2004. — С. 35; *Леоненко П. М.* Теорія фінансів : навч. посіб. / П. М. Леоненко, П. І. Юхименко, А. А. Ільченко ; за заг. ред. О. Д. Василика. — К. : ЦУЛ, 2005. — С. 128; *Финансы, денежное обращение и кредит : учебник / под ред. В. К. Сенчагова, А. И. Архипова*. — М. : Проспект, 1999. — С. 30.

державного бюджету та допоміжним характером недержавних фінансів в умовах неринкової координації діяльності економічних суб'єктів і обмеженості сфери товарно-грошових відносин.

Перехід від адміністративно-централізованої економіки до ринкової, нова роль фінансової системи в економіці зумовили зміну підходів до розуміння останньої, розширення її змісту й компонентного складу, насамперед за рахунок включення фінансового ринку, котрий трактується як сфера фінансової системи, що охоплює кругообіг фінансових ресурсів як специфічного товару та забезпечує функціонування інших сфер фінансової системи⁴. За такого підходу головною ознакою, котра визначає сутність і форму функціонування фінансів, визнається рух грошових потоків, які відображають рух вартості. Новий підхід модифікує розуміння фінансових відносин. Вони позначаються як такі, що характеризують обмінні, розподільні й перерозподільні процеси та проявляються в грошових потоках; наявність фондів грошових коштів перестає вважатися ключовою ознакою фінансів⁵. З огляду на це дещо змінюється й розуміння сутності фінансової системи, оскільки сукупність порівняно відокремлених, взаємопов'язаних сфер і ланок, які відображають специфічні форми й методи фінансових відносин, утворює змістовну структуру фінансової системи, а функціонування фінансової системи ґрунтується на кругообігу фінансових ресурсів⁶.

Попри формування в межах ресурсної концепції аналітично ширшого підходу до дослідження фінансової системи, зробити висновок про єдину, чітку тенденцію її розвитку складно. Така концепція фінансової системи не є цілісною за своїм характером, а постає як низка концепцій, що уособлюють певним чином систематизований, але ґносеологічно суперечливий підхід до дослідження сутнісних ознак фінансової системи. Ключові теоретичні розбіжності стосуються, на наш погляд, кількох напрямів. У межах ресурсної концепції представлені відмінні трактування сутності фінансів і сфери їхньої дії.

Концепція фінансової системи, представлена у міжнародній, переважно західній, економічній літературі, розглядає фінанси як *суспільний інститут*, що організовує визначені способи взаємодій між індивідами або їхніми окремими групами в суспільстві⁷. Його цільове призначення — мінімізація трансакційних витрат, котрі виникають при обміні обіцяних вимог на реальні ресурси в економіці. У широкому сенсі фінанси трактуються як процес, що складається з приватних контрактів і суспільних угод (закони, інститути,

⁴ Карпінський Б. А. Зазнач. праця. — С. 44, 45; Опарін В. М. Зазнач. праця. — С. 25, 26.

⁵ Опарін В. М. Зазнач. праця. — С. 5, 7, 8.

⁶ Там само. — С. 23, 24, 28.

⁷ Bossone B. Circuit theory of finance and the role of incentives in financial sector reform / B. Bossone // Working Paper Series. — 1998. — № 2026. — P. 16, 17; Callier Ph. Financial Sector Adjustment and Management / Ph. Callier // Working Paper. — 1991. — № 340/050. — P. 1.

кодекси поведінки, управління), які створюють та обмінюють засоби вартості. Фінанси охоплюють міжчасовий вибір і міжчасові взаємовідносини (що трактується як фінансові), котрі за умов невизначеності дають змогу економічним агентам розподіляти дохід і споживання від одного періоду часу до іншого⁸. Тому фінанси доповнюють систему цін у координації децентралізованих альтернатив міжчасового розміщення ресурсів економічними суб'єктами⁹. У найбільш загальному трактуванні під фінансовою системою розуміється сукупність засобів (ринків та інших інститутів), із допомогою яких формуються й здійснюються фінансові (міжчасові) рішення та фінансові (міжчасові) взаємодії. А власне фінансова система розглядається як середовище й монетарної системи з її офіційними угодами, договорами, звичаями та інститутами, й процесів, інститутів і звичаїв приватної фінансової діяльності¹⁰.

У макроекономічній площині фінансова система трактується з позицій єдності категорій “заощадження” та “інвестиції”. Під фінансовою системою розуміються інституційні відносини, що забезпечують трансформацію заощаджень у інвестиції та розподіляють ресурси серед альтернативних напрямів використання¹¹. Розподіл ресурсів здійснюють інституційно організовані фінансові ринки (фінансові посередники, біржові й позабіржові торговельні системи). Мікроекономічні характеристики фінансової системи базуються на тому, що процес інвестування розширює часові й ризикові характеристики сфери обміну в економіці. Інвестування вимагає від економічних суб'єктів торгувати поточними вимогами на реальні ресурси в обмін на безумовне чи умовне зобов'язання прийняти ці вимоги в майбутньому. За децентралізованих рішень, які приймаються множиною різнорідних економічних суб'єктів, котрі діють за обмеженої інформації та неповної довіри, — підкреслює Б. Боссонне, — саме фінансова система забезпечує сукупність установ, контрактів, правил, моніторингових і примусових механізмів та обмінних процедур, що роблять умови таких зобов'язань прийнятними, придатними й надійними для учасників¹².

Методологічною основою теоретичних принципів зазначеної концепції є неоінституціоналізм, що визначає відповідні інструменти аналізу фінансової

⁸ Див.: Боди З. Финансы / З. Боди, Р. Мертон. — М. ; СПб. ; К. : Вильямс, 2000. — С. 18, 38; Schinasi G. Safeguarding Financial Stability: Theory and Practice / G. Schinasi. — Washington : IMF, 2006. — P. 24, 31—35; Schmidt R. Financial Systems — Importance, Differences and Convergence / R. Schmidt, A. Hryckiewicz ; Institute for Monetary and Financial Stability // Working Paper Series. — 2006. — № 4. — P. 3, 4.

⁹ Bossone B. Зазнач. праця. — С. 16.

¹⁰ Schinasi G. Зазнач. праця. — С. 24; Schmidt R. Financial Systems — Importance, Differences and Convergence / R. Schmidt, A. Hryckiewicz ; Institute for Monetary and Financial Stability // Working Paper Series. — 2006. — № 4 — P. 4.

¹¹ Такого роду визначення фінансової системи застосовує, приміром, Дж. Тобін. Цит. за: Полищук А. И. Кредитная система: круг проблем, многообразие мнений / А. И. Полищук // Вестник Финансовой академии. — 2003. — № 3 (27).

¹² Bossone B. Зазнач. праця. — С. 17.

системи: інститути, зобов'язання, котрі викликають довіру, трансакційні витрати, права власності. Це дає підставу виокремити її як *інституційну концепцію фінансової системи*. Специфічні характеристики останньої за окресленим підходом можна узагальнити таким чином. Фінансова система є механізмом, що забезпечує рух і розподіл фінансових ресурсів у економіці та надає інші пов'язані з фінансами послуги. Механізм перерозподілу фінансових ресурсів функціонує на основі випуску й торгівлі фінансовими активами¹³. Із допомогою цього механізму домогосподарства, фірми й держава реалізують свої фінансові рішення та управляють витратами й надходженнями дефіцитних грошових ресурсів протягом певного періоду часу. Особливістю фінансової системи є створення стимулів до генерування й поширення інформації. У разі децентралізації рішень ефективний розподіл інформації узгоджує вибір і рішення фірм, які здійснюють реальні інвестиції, з одного боку, та вибір і рішення власників заощаджень — із другого, й таким чином посилює взаємодію між учасниками фінансової системи та забезпечує стабільність процесу кругообігу в економіці¹⁴.

У термінах попередньої, ресурсної, концепції інституційна концепція фактично трактує фінансову систему як систему економічних відносин із надання фінансових послуг і перерозподілу фондів фінансових ресурсів на основі взаємодії попиту й пропозиції, при цьому під фінансовими відносинами розуміється система економічних відносин, пов'язаних із рухом, розподілом і використанням реальних грошей як у фінансовій, так і в кредитній сферах у зазначеному раніше розумінні.

Звернімо увагу: згідно з інституційною концепцією фінансової системи, система державних фінансів не є складовою фінансової системи країни, а виділяється в окремий, суспільний, сектор економіки. Відповідно, податкова й бюджетна системи, фіскальна політика залишаються поза межами аналізу фінансової системи та виступають екзогенними чинниками впливу на її розвиток. Такий вибірковий підхід може бути пояснений специфічною роллю держави в сучасній економіці, основним суспільним призначенням якої є встановлення й втілення в життя правил економічної гри, забезпечення суспільними благами, усунення неспроможності ринку. Згідно з цим підходом, система державних фінансів не тільки забезпечує перерозподіл національного доходу між окремими економічними суб'єктами, а й визначає його структуру, розподіл на ринкові та суспільні блага, останні з яких не виробляються ринком, а надаються виключно державою.

Наразі економічна діяльність уряду, його рішення щодо податків і державних витрат (та критерії цих рішень) кардинальним чином відрізняються

¹³ Див.: Кидуэлл Д. С. Финансовые институты, рынки и деньги / Д. С. Кидуэлл, Р. С. Петерсон, Д. У. Блэкуэлл. — СПб. : Питер, 2000. — С. 30, 41, 44; Allen F. Comparative Financial Systems: A Survey / F. Allen, D. Gale. — Philadelphia : University of Pennsylvania Wharton School, 2001. — P. 1; Боди З. Знач. праця. — С. 62.

¹⁴ Allen F. Знач. праця. — С. 2; Bossone B. Знач. праця. — С. 22.

від фінансових рішень інших економічних суб'єктів, а основні правила, якими керується суспільний сектор, відрізняються від правил приватного сектору економіки. Тож і відносини, котрі складаються при формуванні й використанні фінансових (грошових) ресурсів держави та стосуються перерозподілу ресурсів суспільства між виробництвом ринкових і неринкових благ (та значно меншою мірою — перерозподілу ринкових благ між економічними суб'єктами), мають специфічний, неринковий характер. Причому навіть сам такий перерозподіл може вважатися суспільним благом, приміром зменшення нерівності в доходах чи усунення недосконалості ринку через компенсацію негативних соціальних екстерналій його функціонування.

Утім, стосовно інституційної концепції фінансової системи говорити про єдність інтерпретації теж не можна. У межах цієї концепції представлено два ґносеологічно відмінних підходи — секторний і системний. Залежно від застосовуваного підходу змінюється й оцінка того, які складові формують фінансову систему, а визначення об'єкта аналізу детермінує методи останнього. Секторний підхід зосереджується на аналізі фінансових інститутів та репрезентує вузьку інституційну концепцію фінансової системи — концепцію фінансового сектору. Визначення фінансової системи в межах цього підходу має переважно описовий характер, а термін “фінансова система” використовується для позначення індустрії фінансових послуг. При цьому під фінансовою системою розуміється певна сукупність фінансових інститутів, фінансових ринків і допоміжних інститутів¹⁵.

Отже, об'єктом дослідження є лише один інституційний сектор економіки, а саме фінансовий. Це означає, що фінансова система, по-перше, зводиться до сектору економіки, котрий надає визначені послуги іншим секторам економіки, таким чином, даний підхід дає змогу розглядати лише один аспект діяльності фінансової системи — пропозицію фінансових послуг, абстрагуючись від попиту на фінансові послуги й фінансові ресурси з боку первинних секторів економіки; по-друге, ототожнюється із сукупністю своїх структурних компонентів (комерційні банки, страхові компанії, пенсійні й інвестиційні фонди), котрі утворюють такий сектор економіки. Відповідно, структура фінансового сектору постає як структура фінансової системи, що породжує суперечності при визначенні не тільки структури, а й функцій фінансової системи, неправомірно залишаючи поза увагою будь-які фінансові взаємодії, що не включають установи фінансового сектору.

Такий підхід широко представлений як у підручниках і наукових дослідженнях, так і в дослідженнях МВФ, Світового банку, центральних банків

¹⁵ Див., наприклад: *Габбард Р. Г.* Гроші, фінансова система та економіка : підручник / Глен Р. Габбард ; наук. ред.: М. Савлук, Д. Олесневич. — К. : КНЕУ, 2004. — С. 34; *Compilation Guide on Financial Soundness Indicators.* — Washington : IMF, 2003. — P. 13; *Johnston B.* Assessing Financial System Vulnerabilities / B. Johnston, J. Chai, L. Schumacher // Working Paper. — 2000. — № 76. — P. 4; *Schinasi G.* Зазнач. праця. — С. 80, 81.

деяких країн, окремих працях, присвячених дослідженню національних фінансових систем¹⁶. Особливістю секторного підходу є широке застосування мікро-економічного аналізу, який охоплює проблематику функціонування окремих фінансових посередників, відповідних ринків, сегментів і фінансового сектору загалом, зокрема оцінку конкуренції в банківській системі, відкритість до іноземної конкуренції, аналіз конкуренції в межах певних фінансових інститутів і фінансових ринків та між ними. Предметом докладного аналізу є конкретні фінансові операції та пов'язані з ними функції відповідних фінансових установ. Проте за своїм характером секторний підхід не є аналітичним у тому сенсі, що, як зазначають Р. Шмідт і М. Тірель¹⁷, не базується на теоретичних положеннях щодо економічних функцій фінансового сектору, його інститутів та їхньої ролі в економіці. У результаті прихильники цього підходу не можуть пояснити, як і чому відбувається зміна інституційної структури фінансової системи, яким чином функціонує дана система, коли в економіці відсутні такі ключові сегменти фінансового сектору, як фінансові інститути й фінансові ринки (наприклад, в умовах адміністративно-централізованої економіки).

Інша проблема, що постає при застосуванні секторного підходу, пов'язана з типологією фінансових інститутів. На національному рівні здебільшого використовуються класифікації, котрі базуються на формальних критеріях, а саме: юридичному статусі, спектрі законодавчо дозволених фінансових операцій, способі управління, рідше — типі фінансових послуг. Методологія цих класифікацій відображає міжнародні відмінності у формуванні національного інституційного середовища — різницю в банківських традиціях, законодавстві, практиці бухгалтерського обліку. При застосуванні до окремих країн змістове наповнення даного підходу, як і конкретні форми фінансових інститутів, можуть істотно різнитися. Унаслідок національної специфіки типології фінансових інститутів виникає проблема з порівняльним аналізом їхньої діяльності та функціонуванням національних фінансових систем.

Ширша інституційна концепція фінансової системи представлена в межах системного підходу. Згідно з ним, фінансова система розглядається під кутом взаємодії пропозиції й попиту на капітал та пов'язаних із фінансами послуг¹⁸. При цьому досліджуються попит і пропозиція на фінансові

¹⁶ Див., наприклад: *Кидуэлл Д. С.* Знач. праця; *Buckle M.* The UK financial system. Theory and practice / M. Buckle, J. Thompson. — 3rd ed. — Manchester : Manchester University Press, 1998; *Compilation Guide on Financial Soundness Indicators.* — Washington : IMF, 2003; *Globalization and National Financial Systems* / ed. by J. A. Hanson, P. Honohan, G. Majnoni. — Washington : The World Bank ; Oxford University Press, 2003; *Financial Transition in Europe and Central Asia: Challenges of the New Decade.* — Washington, DC : World Bank, 2001.

¹⁷ *Schmidt R.* What Constitutes a Financial System in General and the German Financial System in Particular? / R. Schmidt, M. Tyrell // Working Paper Series. Finance & Accounting. — 2003. — № 111. — P. 6.

¹⁸ *Schmidt R.* The Convergence of Financial Systems in Europe / R. Schmidt, A. Hackethal, M. Tyrell // Working Paper Series. Finance & Accounting. — 2001. — № 75. — P. 3; *Schmidt R.* What

ресурси й послуги, що забезпечуються як із участю фінансового сектору, так і через безпосередню взаємодію нефінансових економічних суб'єктів, а також фінансові аспекти функціонування реальної економіки. Найпоширеніше цей підхід реалізують Р. Шмідт, М. Тірель, А. Хекігаль, А. Грикевіч, дещо меншою мірою — дослідники, котрі аналізують фінансову структуру, зокрема Ф. Аллен, Д. Гейл, А. Бут, А. Тейкор.

Системний підхід має такі основні особливості. По-перше, він робить акцент на взаємодії між пропозицією й попитом на фінансові ресурси та послуги, а отже, охоплює як установи фінансового сектору, так і суб'єктів нефінансових секторів економіки. Отже, крім сторони пропозиції фінансових послуг (тобто фінансового сектору), широке поняття фінансової системи включає сторону попиту на фінансові послуги, а також економічних суб'єктів, котрі пред'являють попит на фінансові ресурси та забезпечують їх первинну пропозицію в економіці. По-друге, системний підхід характеризується портфельним аналізом до дослідження фінансової системи, зокрема прийняття фінансових рішень економічними суб'єктами щодо акумуляції багатства та його розподілу в часі, управління ризиками, фінансування інвестиційних можливостей. Як наслідок, фінансова система включає не лише тих суб'єктів нефінансових секторів економіки, котрі використовують послуги фінансового сектору, а й тих, які або не пред'являють попиту на такі послуги, або не мають можливості їх одержати¹⁹. Таке розширене трактування включає до складу активів фінансової системи всі активи, що акумулюються економічними суб'єктами в грошовій і негрошовій формах, оскільки характер їх розподілу є найважливішим способом управління доходами впродовж життєвого циклу індивідів та засобом, із допомогою якого фірми фінансують свою активність. На концептуальному рівні це передбачає розширення компонентного складу фінансової системи. По-третє, системний підхід виходить із того, що фінансова система справді є системою, та намагається пояснити, чому це так. Він зосереджує увагу на системних рисах фінансової системи, способах зв'язку її елементів та їхньої взаємодії²⁰.

Основними напрямками аналізу фінансової системи є роль банків у економіці, роль організованих фінансових ринків проти ролі фінансових посередників, характеристики фінансування та структура управління корпорацій, структура пенсійної системи, рівень комплементарності елементів фінансової системи. Оскільки правилом сучасного наукового аналізу є дослідження об'єктів і процесів як систем, а цей підхід дає змогу розглядати фінансову

Constitutes a Financial System in General and the German Financial System in Particular? / R. Schmidt, M. Tyrell // Working Paper Series. Finance & Accounting. — 2003. — № 111. — P. 3.

¹⁹ Schmidt R. The Convergence of Financial Systems in Europe / R. Schmidt, A. Hackethal, M. Tyrell // Working Paper Series. Finance & Accounting. — 2001. — № 75. — P. 4.

²⁰ Schmidt R. What Constitutes a Financial System in General and the German Financial System in Particular? / R. Schmidt, M. Tyrell // Working Paper Series. Finance & Accounting. — 2003. — № 111. — P. 1.

систему як системну цілісність, то саме він виступає більш науково виправданим.

Наявність відмінних концепцій фінансової системи — ресурсної та інституційної, як і різні підходи в їхніх межах, вказують на існування методологічних проблем у визначенні категорії “фінансова система”. Можливо, основна причина цього полягає в тому, що сучасна економіка є не лише грошовою економікою, коли рух товарів опосередковується грошима, а й фінансовою — у тому сенсі, що весь процес економічного відтворення передбачає фінансові відносини та опосередковується ними з приводу як формування й використання фондів фінансових ресурсів та руху вартості між економічними суб’єктами, так і управління економічними ресурсами шляхом прийняття відповідних фінансових рішень. Логічним наслідком зазначеного є багатоманітність і дискусійність визначення економічної природи фінансових відносин і того, які складові частини утворюють фінансову систему та де розташована її межа²¹. Це пояснює, чому проблематика теорії фінансової системи в її цілісності великою мірою перебуває поза межами сучасних досліджень, на відміну від аналізу її окремих аспектів і дослідження функціонування фінансових систем окремих країн, а також те, чому багато дослідників уникають давати визначення цієї категорії²².

Якщо виходити з того, що поняття “система” має відображати морфологічну, функціональну й інформаційну єдність доступних для вивчення об’єктів, процесів, явищ та єдність законів їхнього руху²³, то застосування цих принципів до дослідження фінансової системи на основі названих концепцій зосереджуватиме увагу на різних характеристиках її загального й особливого. Дві концепції фінансової системи містять різноманітні за змістом і характером взаємозв’язків структурні елементи з неоднаковими властивостями. Розбіжності між ними стосуються: а) методологічного підходу до виокремлення якісних ознак, що визначають сутнісну природу і структуру фінансової системи; б) механізму формування й функціонування фінансових відносин; в) характеру розподілу та схеми руху фінансових ресурсів; г) характеру функцій

²¹ На проблему межі існування фінансів звертають увагу й вітчизняні, й зарубіжні економісти (див.: *Александрова М. М.* Гроші. Фінанси. Кредит : навч. посіб. / М. М. Александрова, С. О. Маслова. — К. : ЦУЛ, 2002. — С. 112, 113; *Бектенова Д. Ч.* Формирование рыночной денежно-финансовой системы / Д. Ч. Бектенова // Вестник КРСУ. — 2002. — № 3. — С. 3; *Schmidt R.* The Convergence of Financial Systems in Europe / R. Schmidt, A. Hackethal, M. Tyrell // Working Paper Series. Finance & Accounting. — 2001. — № 75. — P. 2).

²² Визначення терміна “фінансова система” часто відсутнє як у фундаментальних працях, присвячених дослідженню теорії і практики фінансових систем (див.: *Buckle M.* Зазнач. праця; *Bain A.* The Economics of the Financial System / A. Bain. — 2nd ed. — Cambridge MA : Blackwell, 1996), так і у фінансово-економічних словниках (див.: *New Palgrave Dictionary of Money and Finance* / Newman et al. — 1992; *Handwörterbuch des Bank und Finanzwesens* / W. Gerke, M. Steiner. — 1995; *Русско-английский толковый словарь международных финансовых, валютных, биржевых терминов и понятий.* — М. : Партнер, 1991).

²³ *Ерохина Е. А.* Теория экономического развития: системно-синергетический подход / Е. А. Ерохина. — Казань, 2000. — С. 5.

фінансової системи в економічному середовищі; д) особливого механізму впливу фінансової системи на економічну.

За ресурсною концепцією, фінансові відносини — це економічні відносини, пов'язані зі створенням і використанням фондів фінансових ресурсів або рухом грошових потоків. Інституційний підхід пов'язує фінансові відносини з міжчасовими рішеннями стосовно доходу й споживання. Аналогічним чином інституційна концепція фінансової системи має справу з розподілом фінансових ресурсів і послуг виключно на основі ринкової взаємодії економічних суб'єктів, котрі реалізують свій індивідуальний вибір. У ресурсній концепції рух фінансових ресурсів має подвійний характер. Вона включає рух цих ресурсів: а) на безповоротній і нееквівалентній основі та фінансові відносини, які мають адміністративно-етатичний характер: державний механізм перерозподілу доходів у суспільстві на основі бюджетно-податкової політики та пов'язане з ним формування й використання загальнодержавних фондів цільового призначення (бюджетно-податкова система); б) на еквівалентній основі, що будується на ринкових відносинах (система фінансових ринків). Закономірності руху фінансових ресурсів у першому й другому випадках відрізняються, як і фінансові відносини між відповідними економічними суб'єктами. Така дуалістичність обмежує евристичні можливості ресурсної концепції (наприклад, застосування її методологічних принципів при аналізі емпіричних закономірностей розвитку міжнародної фінансової системи) та не дає змоги повноцінно досліджувати фінансову систему з позицій системного цілого.

Виходячи з наведених положень визначимо гносеологічні параметри концептуалізації фінансової системи²⁴.

1. Фінансова система є підсистемою економічної системи, що забезпечує координацію та оптимізацію взаємодії між економічними агентами в процесі управління економічними ресурсами суспільства.

2. Як системний об'єкт фінансова система є складною, високоорганізованою системою, котра здатна до самоорганізації. Остання базується на кооперативних зв'язках компонентів фінансової системи всіх рівнів: відносинах кооперації між її основними учасниками, які зумовлені поділом праці; кооперативності процесів, що в ній відбуваються (дії компонентів фінансової системи мають бути спільні).

3. Специфіка і складність структури фінансової системи визначаються нечіткістю меж останньої та її здатністю в процесі функціонування спонтанно утворювати складні впорядковані й невпорядковані структури; взаємозалежністю фінансових потоків, потоків інформації та потоків фактичного й потенційного зв'язку між фінансовою та виробничою сферами; нелінійним

²⁴ Див.: Сніжко О. В. Фінансовий розвиток трансформаційних економік: структурно-функціональний аналіз : монографія / О. В. Сніжко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2009. — С. 34—125.

характером поведінки фінансової системи; багатоманітністю й високим динамізмом потреб суспільства у фінансових послугах та варіантів їх можливого забезпечення.

4. За формою прояву об'єктом фінансової системи є фінансові ресурси, фінансові активи та пов'язані з ними фінансові послуги. Сутнісною ознакою об'єкта фінансової системи є вартість, втілена в різних речовинних формах, що перебуває у власності економічних суб'єктів.

5. Суб'єктами фінансової системи є суб'єкти інституційних секторів економіки, а саме: держава (сектор загального державного управління — центральний уряд та органи місцевої влади), фінансові інститути (фінансовий сектор), нефінансові фірми (підприємницький сектор) і домогосподарства (сектор домогосподарств). Вони взаємодіють щодо формування й конкурентного розподілу фінансових ресурсів, фінансових активів і фінансових послуг із метою управління економічними ресурсами.

6. Рух фінансових активів як товару опосередковує відносини з приводу використання, обміну й розподілу вартості, що перебуває у власності економічних суб'єктів. Втілюючи права на економічні ресурси, фінансові активи виступають як субститути цих ресурсів та заміщують їх рух у економіці, завдяки чому фінансова система: а) забезпечує обмін і розподіл вартості між економічними суб'єктами; б) дає змогу управляти економічними ресурсами без передачі прав на них та без руху відповідної вартості.

7. Цільовим призначенням фінансової системи в економіці є підвищення ефективності та забезпечення рівноваги розміщення економічних ресурсів у просторі й часі. Напрями її впливу на розміщення економічних ресурсів суспільства реалізуються через її функції, процес здійснення яких визначає та характеризує поведінку фінансової системи в економіці.

8. Базові функції фінансової системи реалізуються через проведення фінансових операцій, тому конкретний зміст функцій залежить від рівня й характеру її розвиненості. Несформованість у фінансовій системі окремих економічних інститутів обмежує виконання нею відповідних функцій. У процесі розвитку механізми реалізації функцій фінансової системи та їх конкретний зміст можуть змінюватися.